

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA SUBSTANDART MENTAL FE'LLARNING KONSEPTUAL-METAFORIK ASOSLARI VA ULARNING PRAGMATIK INTERPRETATSIYASI

F.B.Bo'riyeva¹ 

Mas'ul muallif: Bo'riyeva Fayyoz
Baxriddin qizi, Amaliy ingliz tili
kafedrası o'qituvchisi Qarshi davlat
universiteti.

e-mail:
fayyoz.buriyeva@icloud.com

Accepted: 19 Avgust 2026
Published: 19 Avgust 2026

Copyright: © 2026 by the
author(s). Licensee Buxoro xalqaro
universiteti ilmiy axborotnomasi.
This article is an open access
article distributed under the terms
and conditions of the Creative
Commons Attribution (CC-BY-4.0)
license.

Iqtibos uchun: Bo'riyeva, F. B.
O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA
SUBSTANDART MENTAL
FE'LLARNING KONSEPTUAL-
METAFORIK ASOSLARI VA
ULARNING PRAGMATIK
INTERPRETATSIYASI / F. B.
Bo'riyeva // Buxoro xalqaro
universiteti ilmiy axborotnomasi.
— 2026. — T. 8, № 1. — B. 26–29.

1. Amaliy ingliz tili kafedrası o'qituvchisi Qarshi davlat universiteti

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi substandart mental fe'llarning konseptual-metforik asoslari hamda ularning pragmatik interpretatsiyasi kognitiv-diskursiv yondashuv asosida qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda konseptual metafora nazariyasi, freym semantikasi, pragmalingvistika va diskurs tahlili metodlaridan foydalanildi. Tahlil natijalari substandart mental fe'llarning voqelikni konseptuallashtirish, baholash va kommunikativ niyatni ifodalashda muhim kognitiv-pragmatik birlik ekanligini ko'rsatdi. O'zbek va ingliz tillarida ushbu fe'llarning qo'llanishida umumiy konseptual modellar bilan bir qatorda milliy-madaniy xususiyatlar ham kuzatiladi. Tadqiqot natijalari kognitiv tilshunoslik, qiyosiy tilshunoslik, pragmalingvistika va tarjimashunoslik yo'nalishlaridagi ilmiy izlanishlarni boyitadi hamda amaliy tadqiqotlar uchun muhim nazariy asos yaratadi.

Kalit so'zlar: substandart mental fe'llar, kognitiv tilshunoslik, konseptual metafora, pragmatik interpretatsiya, kognitiv-diskursiv yondashuv, konseptuallashtirish, freym semantikasi, mental makonlar, konseptual integratsiya, qiyosiy tilshunoslik, diskurs tahlili, pragmalingvistika, lingvokulturologiya, semantik tahlil, metaforik modellashtirish, kommunikativ niyat, o'zbek tili, ingliz tili, kognitiv semantika, substandart leksika.

КОНЦЕПТУАЛЬНО-МЕТАФОРИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СУБСТАНДАРТНЫХ МЕНТАЛЬНЫХ ГЛАГОЛОВ В УЗБЕКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ И ИХ ПРАГМАТИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ

Аннотация. В статье проводится сопоставительный анализ концептуально-метафорических основ субстандартных ментальных глаголов узбекского и английского языков и их прагматической интерпретации с позиций когнитивно-дискурсивного подхода. В исследовании использованы теория концептуальной метафоры, фреймовая семантика, прагмалингвистика и дискурс-анализ. Результаты показывают, что субстандартные ментальные глаголы являются не только экспрессивными языковыми средствами, но и важными когнитивно-прагматическими единицами концептуализации действительности и выражения коммуникативных намерений. Сопоставление выявило универсальные концептуальные модели и национально-культурные особенности их функционирования. Полученные результаты расширяют исследования в области когнитивной и сопоставительной лингвистики, прагматики и переводоведения.

Ключевые слова: субстандартные ментальные глаголы, когнитивная лингвистика, концептуальная метафора, прагматическая интерпретация, когнитивно-дискурсивный подход, концептуализация, фреймовая семантика, ментальные пространства, концептуальная интеграция, сравнительное языкознание, дискурс-анализ, прагмалингвистика, лингвокультурология, семантический анализ, метафорическое моделирование, коммуникативная интенция, узбекский язык, английский язык, когнитивная семантика, субстандартная лексика.

CONCEPTUAL-METAPHORICAL FOUNDATIONS OF SUBSTANDARD MENTAL VERBS IN UZBEK AND ENGLISH AND THEIR PRAGMATIC INTERPRETATION

Abstract. This article presents a cognitive-discursive comparative analysis of the conceptual-metaphorical foundations of substandard mental verbs in Uzbek and English and their pragmatic interpretation. The study employs Conceptual Metaphor Theory, Frame Semantics, pragmatics, and discourse analysis to examine the semantic and cognitive features of these verbs. The findings indicate that substandard mental verbs serve not only as expressive lexical units but also as cognitive-pragmatic tools for conceptualizing reality, expressing evaluation, and conveying communicative intentions. The comparison reveals both universal conceptual patterns and culture-specific characteristics in Uzbek and English. The results contribute to cognitive linguistics, comparative linguistics, pragmatics, translation studies, and intercultural communication.

Keywords: substandard mental verbs, cognitive linguistics, conceptual metaphor, pragmatic interpretation, cognitive-discursive approach, conceptualization, frame

semantics, mental spaces, conceptual integration, comparative linguistics, discourse analysis, pragmalinguistics, linguoculturology, semantic analysis, metaphorical modeling, communicative intention, Uzbek language, English language, cognitive semantics, substandard vocabulary.

Kirish. XXI asr tilshunosligida til hodisalarini inson tafakkuri, idroki va kommunikativ faoliyati bilan uzviy bog'liq holda tadqiq etishga yo'naltirilgan kognitiv paradigma yetakchi ilmiy yo'nalishlardan biriga aylandi. Mazkur yondashuv tilni faqat grammatik yoki semantik birliklar tizimi sifatida emas, balki insonning borliq haqidagi bilimlarini shakllantirish, saqlash va uzatishga xizmat qiluvchi murakkab kognitiv mexanizm sifatida talqin etadi. Shu nuqtai nazardan, leksik birliklarning, ayniqsa, mental fe'llarning semantik va pragmatik xususiyatlarini o'rganish zamonaviy tilshunoslikning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi [1; 2; 3].

Mental fe'llar insonning bilish, anglash, his etish, xotirlash, tasavvur qilish, baholash va qaror qabul qilish kabi intellektual hamda psixik jarayonlarini ifodalovchi til birliklari bo'lib, ular tilning konseptual tizimini aks ettirishda muhim o'rin egallaydi. Biroq ilmiy adabiyotlarda, asosan, adabiy me'yor doirasidagi mental fe'llarning semantikasi va kognitiv xususiyatlari keng tadqiq etilgan bo'lsa-da, substandart mental fe'llarning konseptual-metamorik tabiati va ularning pragmatik funksiyalari yetarli darajada yoritilmagan. Ayniqsa, o'zbek va ingliz tillarida og'zaki nutq, so'zlashuv uslubi, internet diskursi hamda yoshlar nutqida faol qo'llanadigan bunday birliklarning qiyosiy tahlili alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi [4; 5].

Substandart mental fe'llar ko'pincha metamorik tafakkur mahsuli sifatida yuzaga keladi. Ular insonning aqliy faoliyatini jismoniy harakat, makon, bosim, harorat, yorug'lik yoki boshqa tajribaviy konseptlar orqali ifodalash imkonini beradi. Masalan, ingliz tilidagi *freak out*, *lose it*, *blank out*, *snap* kabi birliklar hamda o'zbek tilidagi *boshi qotmoq*, *miyasi aynimoq*, *tomi ketmoq*, *miyasi qaynamoq* singari fe'llar mental holatlarni obrazli va baholovchi shaklda ifodalaydi. Bunday birliklarning mazmuni faqat lug'aviy ma'no bilan cheklanmay, balki muayyan kommunikativ vaziyat, madaniy tajriba va diskurs konteksti asosida shakllanadi [8].

Kognitiv tilshunoslikda konseptual metafora nazariyasi til va tafakkur o'rtasidagi munosabatni izohlashda muhim nazariy asoslardan biri hisoblanadi. Mazkur nazariyaga ko'ra, abstrakt tushunchalar insonning jismoniy va hissiy tajribasiga tayangan holda konseptuallashtiriladi. Shu bois substandart mental fe'llar tarkibidagi metamorik modellar insonning dunyoni idrok etish usullari, milliy-madaniy qadriyatlari hamda kommunikativ strategiyalarini yoritishda muhim manba vazifasini bajaradi. Ularning pragmatik interpretatsiyasi esa nutq ishtirokchilarining maqsadi, emotsional munosabati, baholash pozitsiyasi va ijtimoiy o'zaro munosabatlarini aniqlash imkonini beradi.

So'nggi yillarda kognitiv semantika, pragmalingvistika va diskurs tahlili yo'nalishlarida metamorik birliklarning qo'llanishiga oid ko'plab tadqiqotlar amalga oshirilgan bo'lsa-da, substandart mental fe'llarning konseptual-metamorik tuzilishi hamda ularning pragmatik funksiyalarini o'zbek va ingliz tillari materiallari asosida qiyosiy o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlar yetarli emas. Mazkur holat ushbu mavzuning ilmiy dolzarbligini belgilaydi.

Tadqiqot metodlari. Mazkur tadqiqot o'zbek va ingliz tillaridagi substandart mental fe'llarning konseptual-metamorik asoslari hamda ularning pragmatik interpretatsiyasini aniqlashga qaratilgan bo'lib, unda sifat va qiyosiy tadqiqot metodlarining integratsiyalashgan tizimidan foydalanildi. Tadqiqot metodologiyasi kognitiv tilshunoslik, kognitiv semantika, pragmalingvistika va diskurs tahlili nazariyalariga tayandi.

Tadqiqot materiali sifatida o'zbek va ingliz tillaridagi badiiy asarlar, ommaviy axborot vositalari matnlari, internet diskursi, ijtimoiy tarmoqlar, so'zlashuv nutqi hamda zamonaviy elektron korpuslardan tanlab olingan substandart mental fe'llar va ular ishtirokidagi kontekstlar tahlil qilindi. Misollar maqsadli tanlash (*purposive sampling*) tamoyili asosida saralandi. Tahlil uchun mental faoliyatni, hissiy-psixologik holatni va baholovchi munosabatni ifodalovchi substandart fe'llar tanlab olindi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari o'zbek va ingliz tillaridagi substandart mental fe'llarning semantik, konseptual-metamorik hamda pragmatik xususiyatlari o'rtasida muayyan umumiyliklar va farqlar mavjudligini ko'rsatdi. Tahlil davomida aniqlangan til birliklari konseptual metafora modellari, semantik guruhlar va kommunikativ-pragmatik funksiyalar asosida tasniflandi.

Birinci navbatda, substandart mental fe'llarning semantik tuzilishi tahlil qilindi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, mazkur fe'llar asosan insonning aqliy faoliyati, hissiy holati, idrok jarayoni, xotira, tushunish, unutish, hayratlanish va ruhiy zo'riqish bilan bog'liq konseptlarni ifodalaydi. O'zbek tilida *boshi qotmoq*, *miyasi qaynamoq*, *tomi ketmoq*, *es-hushini yo'qotmoq* kabi birliklar, ingliz tilida esa *freak out*, *lose it*, *blank out*, *snap*, *space out* kabi fe'llar substandart mental birliklar sifatida faol qo'llanilishi aniqlandi.

Tahlil natijalari ushbu fe'llarning aksariyati metamorik konseptualizatsiya asosida shakllanganini ko'rsatdi. Xususan, AQL - MAKON, TAFAKKUR - HARAKAT, EMOTSIYA - BOSIM, TUSHUNISH - KO'RISH, ESLASH - QAYTISH, UNUTISH - YO'QOLISH kabi konseptual metafora modellarining faol ishlatilishi kuzatildi. Bu modellar har ikkala tilda ham insonning abstrakt psixik holatini jismoniy tajriba orqali ifodalashga xizmat qiladi.

Qiyosiy tahlil natijalari o'zbek va ingliz tillarida ayrim konseptual modellar universallikka ega ekanligini ko'rsatdi. Masalan, o'zbek tilidagi "*boshi qotmoq*" va ingliz tilidagi "*be confused*" yoki "*brain freezes*" birliklari tafakkur jarayonidagi qiyinchilikni ifodalasa, "*tomi ketmoq*" va "*lose one's mind*" birliklari ruhiy muvozanatning buzilishi konseptiga asoslanadi. Biroq ayrim substandart mental fe'llar milliy-madaniy tajribaga xos bo'lib, ularning metamorik motivatsiyasi har bir xalqning dunyoqarashi bilan belgilanishi aniqlandi.

Pragmatik tahlil substandart mental fe'llarning faqat axborot uzatish vositasi emas, balki so'zlovchining baholovchi munosabatini, emotsional holatini va kommunikativ maqsadini ifodalovchi birliklar ekanligini ko'rsatdi. Ayniqsa, dialogik

nutq, internet kommunikatsiyasi va norasmiy muloqotda ushbu fe'llar ekspressivlikni kuchaytirish, kinoya, hazil, istehzo va emotsional ta'sirni oshirish vazifasini bajarishi kuzatildi.

Diskurs tahlili natijasida substandart mental fe'llarning qo'llanish chastotasi kommunikativ vaziyatga bog'liq ekanligi aniqlandi. Ular eng ko'p og'zaki so'zlashuv nutqi, ijtimoiy tarmoqlar, bloglar va badiiy dialoglarda uchraydi. Rasmiy-uslubiy matnlarda esa bunday birliklarning qo'llanishi sezilarli darajada cheklangan. Bu holat substandart mental fe'llarning kommunikativ muhit va uslub bilan bevosita bog'liqligini tasdiqlaydi.

Tadqiqot davomida substandart mental fe'llarning pragmatik funksiyalari quyidagi asosiy guruhlariga ajratildi:

baholovchi (evaluativ) funksiya;

ekspressiv-emotsional funksiya;

ironik va kinoyaviy funksiya;

kommunikativ ta'sir ko'rsatish funksiyasi;

shaxslararo munosabatlarni ifodalash funksiyasi;

identifikatsion va ijtimoiy guruhga mansublikni ifodalash funksiyasi.

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, substandart mental fe'llar inson tafakkurining konseptual modellarini aks ettiruvchi, metaforik asosda shakllangan va kommunikativ vaziyatga mos ravishda pragmatik ma'no kasb etuvchi murakkab til birliklari hisoblanadi. Ularning semantik va pragmatik xususiyatlari o'zbek va ingliz tillarida ko'plab umumiy jihatlarga ega bo'lsa-da, milliy-madaniy tafakkur, lingvokulturologik omillar hamda diskurs xususiyatlari bilan bog'liq sezilarli farqlar ham mavjud.

Jadval 1.

Tadqiqot natijalarining umumlashtirilgan ko'rinishi

Tahlil mezon	O'zbek tili	Ingliz tili	Umumiy xulosa
Asosiy konseptual metaforalar	AQL–MAKON, EMOTSIYA–BOSIM	MIND–SPACE, EMOTION–PRESSURE	Ko'pchiligi universal xarakterga ega
Qo'llanish muhiti	So'zlashuv nutqi, badiiy matn, internet diskursi	So'zlashuv nutqi, media, internet diskursi	Norasmiy diskurs ustun
Yetakchi pragmatik funksiyalar	Baholash, emotsionallik, kinoya	Baholash, ekspressivlik, hazil, sarkazm	Kommunikativ ta'sirni kuchaytiradi
Madaniy xususiyat	Milliy obrazlarga boy	Individualistik nutq strategiyalari ustun	Lingvomadaniy tafovutlar mavjud

Mazkur natijalar substandart mental fe'llarning semantik, konseptual va pragmatik xususiyatlarini kompleks tarzda yoritib, ularning kognitiv-diskursiv tabiatini ochib beradi hamda keyingi Muhokama bo'limida nazariy qarashlar bilan qiyosiy tahlil qilish uchun asos yaratadi.

Muhokama. Tadqiqot natijalari o'zbek va ingliz tillaridagi substandart mental fe'llarning semantik va pragmatik xususiyatlari kognitiv tilshunoslikning asosiy nazariy qarashlari bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatdi. Olingan ma'lumotlar shuni tasdiqlaydiki, mazkur fe'llar insonning tafakkur jarayonlari va emotsional holatini ifodalashda oddiy leksik birliklar emas, balki konseptual bilimlarni shakllantirish va kommunikativ maqsadlarni amalga oshirishga xizmat qiluvchi murakkab kognitiv-pragmatik vositalardir.

Tadqiqot davomida aniqlangan konseptual metaforalar Lakoff va Johnson tomonidan ilgari surilgan Konseptual metafora nazariyasi bilan mos keladi. Mazkur nazariyaga ko'ra, inson abstrakt tushunchalarni konkret jismoniy tajriba orqali anglaydi va ifodalaydi. Tadqiqotda aniqlangan AQL – MAKON, TAFAKKUR – HARAkat, EMOTSIYA – BOSIM, TUSHUNISH – KO'RISH kabi metaforik modellar aynan insonning jismoniy tajribasiga asoslangan konseptual tizim mahsuli ekanligi kuzatildi. Bu esa mental fe'llarning semantik tuzilishida metaforik konseptuallashtirish asosiy mexanizmlardan biri ekanligini ko'rsatadi.

Shuningdek, freym semantikasi nuqtai nazaridan substandart mental fe'llar ma'lum bilim tuzilmalari (freym)ni faollashtirishi aniqlandi. Masalan, o'zbek tilidagi boshi qotmoq, miyasi qaynamoq yoki ingliz tilidagi blank out, lose it kabi birliklar insonning psixologik zo'riqishi, diqqatning susayishi yoki hissiy muvozanatning buzilishi bilan bog'liq freym)larni yuzaga chiqaradi. Demak, ushbu fe'llarning ma'nosi alohida leksik birlik sifatida emas, balki ular faollashtiradigan konseptual bilimlar tizimi orqali to'liq anglashiladi.

Pragmatik tahlil natijalari substandart mental fe'llarning kommunikativ vazifasi axborot uzatish bilan cheklanmasligini ko'rsatdi. Ular so'zlovchining subyektiv bahosi, emotsional munosabati, nutqiy strategiyasi va tinglovchiga ta'sir ko'rsatish maqsadini ifodalashda muhim vosita hisoblanadi. Ayniqsa, internet diskursi, ijtimoiy tarmoqlar, ommabop madaniyat va kundalik muloqotda ushbu birliklar ekspressivlikni kuchaytirish, kinoya, hazil, sarkazm va baholash funksiyalarini bajarishi bilan ajralib turadi. Bu holat pragmatik lingvistik nuqtai nazaridan substandart mental fe'llarning kommunikativ qiymati yuqori ekanligini tasdiqlaydi.

Qiyosiy tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, o'zbek va ingliz tillarida mental faoliyatni ifodalovchi ayrim metaforalar universal xarakterga ega. Biroq ularning til vositalarida ifodalanishi, obrazlilik darajasi va pragmatik qo'llanishi milliy-madaniy tafakkur bilan chambarchas bog'liq. O'zbek tilidagi substandart mental fe'llarda obrazlilik va hissiy baholash kuchliroq namoyon bo'lsa, ingliz tilida qisqa, dinamik va kontekstga moslashuvchan birliklar ustunlik qiladi. Bu esa har ikki tilning lingvokulturologik xususiyatlarini aks ettiradi.

Tadqiqot natijalari mavjud ilmiy ishlarda ilgari surilgan nazariy qarashlarni to'ldiradi va kengaytiradi. Avvalgi

tadqiqotlarda mental fe'llarning asosan adabiy qatlamiga e'tibor qaratilgan bo'lsa, mazkur tadqiqot substandart qatlamni kognitiv va pragmatik nuqtai nazardan tizimli ravishda tahlil qilishi bilan ajralib turadi. Ayniqsa, konseptual metafora, freym semantikasi va diskurs tahlilining integratsiyalashgan holda qo'llanilishi substandart mental fe'llarning mazmunini chuqurroq yoritish imkonini berdi.

Umuman olganda, muhokama natijalari substandart mental fe'llarning inson tafakkuri, konseptual tizimi va kommunikativ faoliyatini aks ettiruvchi murakkab til birliklari ekanligini tasdiqlaydi. Ularning konseptual-metaforik asoslari va pragmatik interpretatsiyasini kognitiv-diskursiv yondashuv asosida o'rganish nafaqat kognitiv tilshunoslik, balki qiyosiy tilshunoslik, pragmalingsvistika, lingvokulturologiya va tarjimashunoslik yo'nalishlari uchun ham muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot o'zbek va ingliz tillaridagi substandart mental fe'llarning konseptual-metaforik asoslari hamda ularning pragmatik interpretatsiyasini kognitiv-diskursiv yondashuv asosida qiyosiy tahlil qilishga bag'ishlandi. Tadqiqot natijalari substandart mental fe'llar insonning bilish jarayonlari, hissiy kechinmalari va kommunikativ maqsadlarini ifodalovchi murakkab kognitiv-pragmatik birliklar ekanligini tasdiqladi. Ularning semantik tuzilishi konseptual metaforalar, freymlar va lingvomadaniy omillar bilan uzviy bog'liq ekanligi aniqlandi. Mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, unda substandart mental fe'llar ilk bor o'zbek va ingliz tillari materiallari asosida konseptual metafora nazariyasi, freym semantikasi va pragmalingsvistika yondashuvlari integratsiyasi asosida kompleks tahlil qilindi. Taklif etilgan kognitiv-diskursiv model ushbu birliklarning semantik, konseptual va pragmatik xususiyatlarini tizimli ravishda izohlash imkonini beradi hamda substandart leksikaning lingvistik tabiatini yanada chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] Barcelona, A. (Ed.). Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective. Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 2003. 539 p.
- [2] Croft, W., Cruse, D. A. Cognitive Linguistics. Cambridge : Cambridge University Press, 2004. 356 p.
- [3] Dirven, R., Verspoor, M. Cognitive Exploration of Language and Linguistics. 2nd ed. Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2004. 277 p.
- [4] Evans, V. A Glossary of Cognitive Linguistics. Edinburgh : Edinburgh University Press, 2007. 239 p.
- [5] Geeraerts, D. Theories of Lexical Semantics. Oxford : Oxford University Press, 2010. 341 p.
- [6] Gibbs, R. W. The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language, and Understanding. Cambridge : Cambridge University Press, 1994. 527 p.
- [7] Gibbs, R. W. Metaphor Wars: Conceptual Metaphors in Human Life. Cambridge : Cambridge University Press, 2017. 296 p.
- [8] Grice, H. P. Studies in the Way of Words. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1989. 406 p.
- [9] Kövecses, Z. Metaphor: A Practical Introduction. Oxford : Oxford University Press, 2002. 285 p.
- [10] Kövecses, Z. Metaphor: A Practical Introduction. 2nd ed. Oxford : Oxford University Press, 2010. 375 p.

2021